

Коляда Н.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

ДИТЯЧИЙ РУХ В УКРАЇНІ (ПОЧАТОК ХХ СТ. – ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.): ПЕРІОДИЗАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Анотація. У статті здійснено спробу періодизації становлення та розвитку в Україні дитячого руху – конкретно-історичного стану інституціональної організованості дітей та підлітків, що характеризується наявністю та динамікою різного типу добровільних угруповань, об'єднань, організацій і формувань. Відповідно до соціально-педагогічних засад організації даного феномену автор обґрунтовує 5 основних етапів у його розвитку в період початку ХХ ст. – другої половини 30-тих років ХХ ст.

Ключові слова: дитячий рух, періодизація, соціально-педагогічні засади.

На сучасному етапі розвитку суспільства постала необхідність у всебічному і системному дослідженні сфери освіти на основі інтеграції різних наукових галузей. Зокрема, логікою розвитку суспільства зумовлена закономірність появи самостійної науки – освітології, об'єктом дослідження якої є філософія, історія та соціологія освіти, а предметом – наявні системи та підсистеми освіти.

У контексті означеного вище однією з важливих складових, основою теоретико-пізнавального осмислення феномену освіти виступає його історичний аспект, тобто історія освіти. Для будь-якого наукового дослідження, у тому числі з історії освіти, історії педагогіки, важливим є його періодизація як розподіл досліджуваної реальності на певні періоди або етапи, що якісно відрізняються один від одного, як обов'язковий засіб пізнання будь-яких історичних, історико-педагогічних явищ і прогнозування можливостей їхнього розвитку в майбутньому. За словами

акад. О.В. Сухомлинської, від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання повного науково-дослідницького поля [12, 47].

У контексті зазначеного вище є необхідність у глибокому і всебічному застосуванні означеного методу дослідниками у процесі створення наукової історії дитячого руху – конкретно-історичного стану інституціональної організованості дітей та підлітків, що характеризується наявністю та динамікою різного типу добровільних угруповань, об'єднань, організацій і формувань (І. Нікітін) [6, 63]; об'єктивного прояву закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людства; розвитку взаємовідносин Дитинства (самостійної соціально-природної структури) та Дорослого суспільства [6, 61].

За словами дослідника наукознавчих аспектів дослідження дитячого руху, одного із засновників Асоціації дослідників дитячого руху (Росія) М.Ф. Басова, вичленення основних періодів розвитку дитячого руху є об'єктивною цінністю і має велике значення для глибокого і повного висвітлення основних фактів і подій, що характеризують створення і становлення дитячих організацій. До того ж періодизація полегшує розуміння подій і явищ, що відбуваються в житті дитячих колективів, дає можливість прослідкувати, як зі зміною конкретних історичних умов перед дитячим рухом поставали нові завдання, як розвивалася педагогічна теорія та удосконалювалася практика керівництва ним [2, 83–84].

Отже, періодизація подій – найважливіший метод дослідника історії дитячого руху. Його застосування надає первинну класифікацію фактів і подій минулого, дозволяє досліджувати історичні процеси, що відбуваються в дитячому русі, у всій їхній своєрідності, з урахуванням їхньої зміни і розвитку. Проте застосування авторами аналізованого методу носить не завжди достатньо усвідомлений і цілеспрямований характер. У цьому, зокрема, виявляється певна слабкість досліджень з історії дитячого руху [2, 90].

Зупинимось на короткому аналізі існуючих підходів щодо періодизації дитячого руху на різних етапах його історико-педагогічного дослідження.

З необхідністю визначення певних меж (періодів, етапів) становлення і розвитку дитячого руху зіткнулися вже перші його дослідники, теоретики і практики. Зокрема, такі як М. Арш, В.А. Зорін, М.М. Миронов, В. Карбів, Н.К. Крупська, А.В. Кудрявцев, М.М. Пістрак, Д.Г. Попов, В.Г. Яковлев та ін.

Однією з перших спроб періодизації вітчизняного дитячого руху стала історико-педагогічна праця «Из истории детского движения» (1924), підготовлена істориком, ідеологом та пропагандистом дитячого громадського руху М.М. Мироновим. На основі визначених двох основних складових поняття „дитячий рух” (самодіяльність дитячого колективу (або дитяча самодіяльність) та виховний вплив дорослих) автор виділяє ряд відомих історії дитячих формувань – яскравих представників світового та вітчизняного дитячого руху починаючи з часів середньовіччя [7, 65–66].

Також серед перших заслуговують на увагу періодизації розвитку дитячого руху, запропоновані такими дослідниками, теоретиками та практиками в даній галузі, як В.А. Зорін, Д.Г. Попов, М. Арш, В. Карбів, В.Г. Яковлев, А.В. Кудрявцев, М.М. Пістрак та ін.

Проте, на нашу думку, в даних спробах відсутні науково обґрунтовані критерії пропонувананих періодизацій, оскільки сам процес виникнення і розвитку дитячого руху на той час був досліджений ще недостатньо глибоко. Так, у періодизації піонерського руху в СРСР протягом перших 12 років існування (1922–1932 рр.), нижня межа обумовлена 1922 р. – тобто постановою Другої Всеросійської конференції комсомолу (19 травня 1922 р.) [9, 362–363]. Таким чином, у ній відсутній так званий „допіонерський період” дитячого руху, представлений цілою мережею різноманітних за напрямками та змістом діяльності дитячих формувань.

У періодизації розвитку дитячої комуністичної організації юних піонерів імені В.І. Леніна в Українській РСР протягом першого десятиріччя її існування (1922–1932 рр.), розробленій Д.Л. Ваккер, перший період охоплює 2 етапи: 1917-1921 рр. – виникнення комуністичного дитячого руху (його так зване „коріння”); 1922-1925 рр. – організаційне оформлення комуністичного

дитячого руху у вигляді піонерської організації. Як бачимо, в даній періодизації вже присутній так званий „допіонерський період”, який все-таки обмежений 1917-1922 роками [4] Такої ж думки дотримувалися укладачі збірника „Піонерія України (1917-1941 рр.)” (Київ, 1979), в якому перший етап розвитку дитячого комуністичного руху припадає на 1917-1921 рр. [10, 12].

На нашу думку, означені періодизації містить ряд суперечливих моментів. Насамперед, це стосується нижньої межі – часу зародження комуністичного дитячого руху, пов'язаного з подіями 1917 р. Такий підхід до визначення передумов розвитку дитячого руху є дещо обмеженим, оскільки дитячі формування (організації, об'єднання) як прояв дитячої самостійності, активності виникли й діяли задовго до революційних подій 1917 р. Проте зрозуміло, що такий підхід дослідників пояснюється часом проведення дослідження (50-ті роки ХХ ст.) та тогочасною ідеологією.

Крім означених вище проблем у процесі розробки періодизації вітчизняного дитячого руху, сьогодні у більшості вітчизняних наукових видань (з педагогіки, соціології, політології і т.д.) автори посилаються на роботи відомих дослідників українського молодіжного руху. Основна причина – більшість сучасних науковців вважають, що дитячий рух, хоч і має певну самостійність, утім, є складовою молодіжного руху.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогічної науки відсутнє не лише чітке визначення самої категорії „дитячий рух”, але й, як наслідок, наявні істотні прогалини у дослідженні його історії, періодизації становлення і розвитку як самостійного соціокультурного, соціально-педагогічного феномену, що має своє минуле та перспективи розвитку у майбутньому.

Тому *метою* нашого дослідження є встановлення чіткої, науково обґрунтованої періодизації становлення і розвитку дитячого руху в Україні на початку ХХ ст. – у другій половині 30-тих років ХХ ст. як самостійного соціально-педагогічного феномену.

Як показав проведений аналіз, істотний вплив на використання методу періодизації у плані дослідження дитячого руху мали дискусії істориків педагогіки різних років. Так, досить широке обговорення основних проблем періодизації історії школи і педагогіки було проведене на сторінках журналу „Советская педагогика» (1957–1958 рр.) за участю відомих учених-педагогів, таких як Ш.І. Ганелін, Є.Я. Голант, Ф.Ф. Корольов, В.Я. Струмінський та ін.

Згодом обговорення проблем періодизації історії школи та освіти відбувалося на багатьох нарадах істориків педагогіки, які проходили в 60-х – 70-х роках ХХ ст. Крім цього, значна робота щодо уточнення меж основних періодів розвитку школи і педагогіки проводилася під час підготовки нових навчальних програм і посібників з історії педагогіки [2, 86].

Актуальним питанням щодо методологічного аспекту періодизації (функціонування періодизації на різних етапах діяльності дослідника історії педагогіки; місце, призначення і функції періодизації в структурі дослідницької діяльності учених при пізнанні ними історико-педагогічної дійсності; практика застосування дослідниками періодизації, що склалася в історико-педагогічній науці і т.п.) присвячені наукові праці М.В. Богуславського, Н.В. Назарова та ін.

Значний „прорив” у процесі розробки періодизації вітчизняної педагогічної думки, школи та освіти відбувся на сучасному етапі розвитку української історико-педагогічної науки, яскравими представниками якої є О.В. Сухомлинська [12] та Н.М. Гупан [5].

На основі розроблених істориками педагогіки основних підходів щодо використання методу періодизації, дослідники дитячих організацій прийшли до висновку про те, що суспільний рух дітей пройшов великий, властивий тільки йому історичний шлях розвитку і має свої особливості, які не можна не враховувати при обґрунтуванні періодизації [2, 86].

При цьому в основу наукової періодизації дитячого руху повинні бути покладені об'єктивні критерії, властиві історико-педагогічній науці в цілому.

За словами М.Ф. Басова, виявлення таких критеріїв є одним із складних і важливих методологічних елементів роботи дослідника і навряд чи можливе без усвідомленого методу періодизації – інакше неможливо зрозуміти не лише сутність самого явища, але й розкрити особливості і закономірності його розвитку. Механічне ж перенесення меж, періодів, етапів загальноісторичного процесу вітчизняної історії, історії школи і педагогіки в історію дитячого руху без належного урахування їхньої специфіки, особливостей може привести до нерозуміння і недооцінки найбільш важливих явищ [2, 86].

Зокрема, дискусійним є питання про час зародження вітчизняного дитячого руху, який досить часто пов'язують з виникненням піонерської організації та її Днем народження (19 травня 1922 р.). У цьому випадку зазвичай опускається передісторія дитячого руху як такого. Крім цього, не можна погодитися з твердженнями про відправну „точку відліку” в історії дитячого руху, означену 1917 р. У цьому випадку мова може йти лише про один із напрямів дитячого руху – дитячий комуністичний рух, який, однак, також бере свій початок задовго до відомих революційних подій 1917 р.

Здійснивши узагальнений аналіз існуючих періодизацій становлення та розвитку дитячого руху, М.Ф. Басов виділяє ряд суперечливих моментів, зокрема: спроба викласти історію піонерської організації за десятиліттями (оскільки подібний формальний підхід не відображає періодів, що об'єктивно склалися в розвитку організації), помилкові спроби назвати „післявоєнним періодом” період з 1945 р. по 1975 р.; відсутність чітких і переконливих аргументів, що обґрунтовують етапи розвитку дитячого руху у досліджуваний період і т.п. [2, 87–88].

Сьогодні у зв'язку з поступовим звільненням ідеології від партійного диктату у сфері науки, затвердженням плюралізму ідей і теорій складається нова сучасна концепція дитячих формувань (організацій, об'єднань), які розглядаються як частина загального соціального руху. Історіографію дитячого руху останніх років поповнили роботи з історії дитячого руху як вітчизняного, так і зарубіжного. Зокрема, окремим важливим аспектом

досліджень стали підходи щодо етапів становлення і розвитку дитячого руху ряду авторів, серед яких – Л.В. Алієва, М.Ф. Басов, М.В. Богуславський, А.Г. Кирпичник, Е.А. Мальцева, В.А. Кудінов, І.В. Руденко, Е.Л. Смірнов, Т.В. Трухачова та ін.

Завданням нашого дослідження є обґрунтування періодизації становлення та розвитку дитячого руху в Україні на початку ХХ ст. – у другій половині 30-тих років ХХ ст. як окремого, важливого періоду становлення та розвитку даного соціально-педагогічного явища.

Для цього, насамперед, зупинимося на трактуванні основних понять – „становлення”, „розвиток”, „дитячий рух” та „критерії періодизації”. Як показав проведений аналіз праць з даної проблеми, визначення означених категорій дитячого руху на належному рівні подано у працях Л.В. Алієвої, Е.А. Мальцевої, Т.В. Трухачової та ін.

Становлення – це особливий етап процесу, який дослідники розглядають як стадію зародження нової соціально-педагогічної реальності, перехід можливості в дійсність, у розвиток і саморозвиток дитячого руху – об'єктивного явища, що виражається в певному результаті відносної його стійкості, прийняття, усвідомленні суспільством – як даності повсякденного життя [1, 38]. Таким чином, мова йде про зародження дитячого руху, прийняття ним стійкості, усвідомлення цього явища суспільством.

Розвиток – це поступальний рух об'єкта від простого до складного, від старого до нового, як різноманіття, різнорівневність змін, подолання внутрішніх суперечностей (саморозвиток) і зовнішніх (пов'язаних з організацією, конструюванням структур дитячого руху певної цільової спрямованості) [8, 143].

Розвиток дитячого руху – процес об'єктивний, сутність якого полягає в закономірній, послідовній, цілеспрямованій зміні його стану. Проте, на думку дослідників сутність розвитку дитячого руху (на відміну від його історії) фактично не досліджена. А це, у свою чергу, створює труднощі при

прогнозуванні ситуації, розробці можливих моделей даного соціально-педагогічного феномену на сучасному етапі [11, 118].

Отже, відповідно до наведених вище трактувань, становлення і розвиток дитячого руху – це набуття стійких історичних утворень – об'єктивності (які можуть посилюватися або послаблятися), що робить його інституційною структурою – реальністю, дієвим суб'єктом, що помітно впливає на виховання підростаючого покоління (П. Бергер, Т. Лукман). Становлення і розвиток вітчизняного дитячого руху в ХХ ст. – наочний історичний приклад зародження нового соціально-педагогічного феномену, в якому відбилися цивілізаційні, антропологічні, історичні зміни людського суспільства; взаємини поколінь; зростаюча роль соціальних суспільних чинників, а головне – людини, яка продукує творчі сили [1, 36].

На думку Л.В. Алієвої, дитячий рух, як історично об'єктивний, закономірний, представляє собою соціально-педагогічну реальність – результат двох процесів: по-перше – об'єктивного процесу природного розвитку дитини і її самовияву, самореалізації в суспільстві; по-друге – суб'єктивного соціально, професійно-педагогічно організованого процесу з усвідомлення, осмислення можливостей дитини – суб'єкта навколишнього життя і свого власного [1, 36].

Наступним нашим завдання є обґрунтування критеріїв визначення періодів становлення та розвитку дитячого руху. М.Ф. Басов на основі спеціально проведеного аналізу методу періодизації визначає його загальні особливості: критерії визначення періодів обираються так, щоб вони в максимально повній мірі відображали головний зміст аналізованого процесу в його конкретно-історичній формі; кожна схема періодизації будується лише на основі одного її критерію і хронологічних меж виділених на його основі періодів [2, 90].

Враховуючи означене вище М.Ф. Басов виділяє такі критерії етапного розвитку історії дитячих організацій: об'єктивні по відношенню до громадського руху дітей умови розвитку суспільства, які визначають його діяльність; роль і місце дитячої організації в структурі держави і суспільства,

в системі виховання підростаючого покоління; зміна в кількісному і соціальному складі членів дитячих громадських організацій; зміни в структурно-організаційних основах дитячих об'єднань [2, 90]. М.В. Богуславський виділяє ряд внутрішніх етапів у розвитку дитячого руху періоду 1922-1931 рр., в основі яких – провідна форма (метод) діяльності [3, 30–33].

Тобто в узагальненому вигляді основними критеріями періодизації дитячого руху (дитячих організацій, об'єднань та інших структурних дитячих формувань) є його соціальні та педагогічні характеристики, тобто соціально-педагогічні засади організації даного історико-педагогічного феномену.

На основі виділених критеріїв та враховуючи попередні дослідження ми здійснили спробу періодизації становлення та розвитку дитячого руху в Україні (початок ХХ ст. – друга половина 30-тих років ХХ ст.) відповідно до соціально-педагогічних засад його організації у єдності 5 основних етапів:

1-й етап (початок ХХ ст. – початок 20-х років ХХ ст., 1921 р.) – допіонерський – виникнення дитячого руху (комуністичного та ін.) як специфічної соціальної реальності. Характеризується різноманіттям структур, організаційних форм, методів роботи дитячих формувань. У суспільстві виникає унікальне соціально-педагогічне явище, що характеризується динамічністю, соціальною орієнтованістю, новою позицією дитини і дорослого;

2-й етап (1922–1925 рр.) – організаційний – організаційне оформлення комуністичного дитячого руху у формі піонерії – соціально-педагогічної реальності, нового засобу цільового соціального виховання. Провідні методи організації діяльності – метод тривалої гри (1922 р. – середина 1923 р.) та так звані „комплекси справ” (друга половина 1923 р. – 1924 р.). З цим етапом пов'язують початок „піонерського періоду” у розвитку дитячого руху, що характеризувався визначенням цільової установки дитячої громадської організації, переходом діяльності загонів, дружин на базу школи;

3-й етап (1926–1929 рр.) – суспільно-політичний – діяльність піонерської організації імені В.І. Леніна в Україні в роки боротьби за

індустріалізацію країни. Провідні методи діяльності – метод конкретних завдань (1926–1927 рр.) та метод проектно-трудова завдань (1928–1929 рр.);

4-й етап (1930–1931/32 рр.) – політико-виховний – діяльність піонерської організації імені В.І. Леніна в Україні в роки боротьби за колективізацію сільського господарства. Продовження реалізації методу проектно-трудова завдань (1930–1931 рр.) як провідного в системі піонерської роботи.

5-й етап (1931/32 рр. – друга половина 30-х років ХХ ст.) – перехід на базу школи, перебудова піонерської організації за шкільним принципом. Нижня межа означеного етапу зумовлена прийняттям постанов ЦК ВКП (б) „Про початкову та середню школу” від 5 вересня 1931 р. та „Про роботу піонерської організації” від 21 квітня 1932 р., що справили значний вплив на специфіку подальшого розвитку дитячого руху в Україні: завершується період розвитку дитячого руху як специфічної соціально-педагогічної реальності та починається період розвитку дитячого руху у формі масового монопольного громадського дитячого формування – піонерської організації – специфічної виховної системи, ланки системи комуністичного виховання підростаючого покоління. Цей період характеризується, по-перше, процесами перебудови піонерської організації за шкільним принципом і вдосконалення її роботи як частини виховної системи школи; по-друге – посиленням політизації піонерської організації, яка стає масовою, політичною, виховною, соціальною структурою суспільства, держави.

Представлена нами періодизація становлення та розвитку дитячого руху в Україні (початок ХХ ст. – друга половина 30-тих років ХХ ст.) не претендує на повну досконалість та вичерпність. Подальшого дослідження та уточнення потребують, насамперед, з'ясування та обґрунтування системи соціально-педагогічних засад, їхніх кількісних та якісних змін, характерних для кожного етапу розвитку даного історико-педагогічного феномену.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алиева Л. В. Детское движение – субъект воспитания. Теория, история, практика: монография / Л. В. Алиева; Рос. акад. образования. Ин-т теории образования и педагогики. – М.: Макс-Пресс, 2002. – 221 с.
2. Басов Н. Ф. Науковедческие аспекты исследования истории детского движения в России: Методология, историография, источниковедение, нач. XX в. – 90-е гг. / Н.Ф. Басов. – М.: РГБ, 2003. – 348 с.
3. Богуславский М. В. Детское движение в России: между прошлым и будущим: монография / М. В. Богуславский. – Тверь: Научная книга, 2007. – 112 с.
4. Ваккер Д. Л. Детская коммунистическая организация юных пионеров им. В.И. Ленина в Украинской ССР (первое десятилетие её существования. 1922-1932 гг.): Автореферат ... к.пед.н. – К., 1955. – 15 с.
5. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К.: АПН, 2002. – 224 с.
6. Детское движение. Словарь-справочник. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
7. Коляда Н. М. Микола Миколайович Миронов (1901-1998) – історик, ідеолог та пропагандист дитячого руху в Україні / Н. М. Коляда // Історико-педагогічний альманах. Вип. 2. – Умань, 2008. – С. 64–70
8. Мальцева Э. А. Детская общественная организация как пространство социального воспитания подростков / Э. А. Мальцева. – Ижевск, 2006. – 420 с.
9. Пистрак М. М. Педагогика. Учебник для высших педагогических учебных заведений / М. М. Пистрак. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1934. – 420 с.
10. Піонерія України. 1917–1941. Збірник. Документи, спогади, фотографії. / Уклад. І. С. Вавілов. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ „Молодь”, 1979. – 320 с.
11. Социокинетика: лидерство в детском движении: время и ценности / Сост. и ред. Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник. – М.: Сигналь, 2004. Ч. 2. – 464 с.
12. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.

В статье осуществлена попытка периодизации становления и развития в Украине детского движения – конкретно исторического состояния институциональной организованности детей и подростков, что характеризуется наличием и динамикой разного типа добровольных группировок, объединений, организаций и формирований. В соответствии с социально-педагогическими принципами организации данного феномена автор обосновывает 5 основных этапов в его развитии в период начала XX в. – второй половины 30-тых годов XX в.

Ключевые слова: детское движение, периодизация, социально-педагогические принципы.

The attempt of division into the periods of becoming and development in Ukraine of child's motion is carried out in the article – the concrete historical state of інституціональної good organization of children and teenagers, that is characterized a presence and dynamics of different type of voluntarily groupments, associations, organizations and formings. In accordance with social and pedagogical principles of organization given to the phenomenon an author grounds 5 basic stages in his development in the period of beginning of the 20th century – second half of 30-тих years of the 20th century.

Key words: child's motion, division into periods, social and pedagogical principles.

РЕЄСТРАЦІЙНА ФОРМА
учасника Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Освітологія – науковий напрям інтегровного пізнання освіти»

Прізвище, ім'я, по батькові	Коляда Наталія Миколаївна
Науковий ступінь	Кандидат педагогічних наук
Вчене звання	Доцент
Місце роботи	Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Посада	докторант, доцент кафедри соціальної педагогіки та історії педагогіки
Адреса для листування	20301 Черкаська обл., м. Умань, вул. Карпінського 24-а
Контактний телефон	0672883407 Koliada_n@mail.ru
Форми участі у конференції	Публікація матеріалів+усна доповідь
Повна назва теми доповіді	Дитячий рух в Україні (початок ХХ ст. – друга половина ХХ ст.): періодизація становлення та розвитку
Потреба у готелі	–